

МІФОЛОГІЯ І КЛАСИЧНА ЛІТЕРАТУРА У ШКОЛАХ АНТИЧНОЇ ДОБИ

Мінливий у ретроперспективі образ античності викликає жвавий інтерес у людини XXI століття. І насамперед — загальнолюдськими культурними цінностями, які творилися ще в ті стародавні часи.

Вивчення античності прийнято починати з міфології. Ще Шеллінг називав її необхідним етапом у формуванні свідомості людства.

Якими були форми і методи викладання міфології і комнендіуму історико-філологічних дисциплін у школах Стародавніх Греції і Риму, що заклали підґрунтя сучасної європейської гуманітарної освіти?

За доби античності знання міфології було природним і необхідним. Знайомство з міфами починалося з дитячих років і не припинялося протягом усього життя. Це були відомі всім гімни на честь богів, давні міфи та епічні пісні, які вважалися справжньою історією, твори художнього слова, пластичних мистецтв, живопису, музики. Кожне грецьке місто мало свою міфологічну традицію, яка входила в державну структуру поліса. Ця традиція розповідала про започаткування міста та витоки народу, котрий там проживав, про героїв і богів, які взяли місто під свій захист. У грецьких міфах могутні сили життя, добра та світла перемагали темні сили зла і смерті. У міфі справжні історичні події та явища навколишньої дійсності отримували мінливу фантастичну форму. В елліністичний, а особливо римський період, починає превалювати художньо-естетичне оформлення міфу.

Міф для людей античності завжди був історією, яка своїм корінням сягала у світ, коли далекі предки здійснювали величні вчинки. Ось чому вчені, які писали коментарі до Гомера (схоласти), повідом-

ляючи інші варіанти міфу, називали їх «історіями на джерело».

Слід зазначити, що в сучасній світовій науці про міфологію налічується кілька сотень дефініцій міфу. Це слово грецьке і буквально означає «сказання». Зазвичай мається на увазі сказання про богів, духів чи пов'язаних із богами своїм походженням героїв — першопредків, які так чи інакше брали участь у творенні світу, його елементів — як природних, так і культурних. Міфологія — сукупність подібних оповідань про богів і героїв і водночас система фантастичних уявлень про світ. Міфотворчість розглядається як одне з найважливіших явищ культурної історії людства. У первісному суспільстві міфологія була основним способом розуміння світу, а міф виражав світовідчуття та світорозуміння епохи його створення. Міфологія є архаїчним ідеологічним утворенням, яке має синкретичний характер. Адже у міфі переплетені зародкові елементи релігії, філософії, науки, мистецтва. Він вміщує опис моделі світу та розповідь про культурні і природні об'єкти, вчинки богів і героїв, які визначили його теперішній стан.

Оповідь про події минулого слугує у міфі засобом опису і способом пояснення світобудови. Міфічні події стають «цеглинками» міфічної моделі світу. Міфічний час — це час «ранній», «пра-час», тобто початок відліку історії людства. Час прапредків, першотворення, сакральний час, на відміну від наступного, історичного, часу. Найважливіша функція міфічного часу і самого міфу — творення моделі прикладу, еталону [6].

Перші спроби систематизації міфів датовані початком VI ст. до н. е. Авторами перших історичних творів на міфологічні сюжети були логографи. З відомих нам логографів чільне місце відводили міфам у своїх творах Ферекід, якого називали афінянином, та Акусілай із Аргосу. Їхні твори мали історико-міфологічний характер. Вони викладали матеріал, ґрунтуючись на засадах генеалогії, а логограф Гелланік із Лесбосу писав хорографічні твори за географічним принципом. Логографи переповідали міфи і давні епічні поеми як справжню історію, де зберігалися архаїчні риси.

Складна криза, яка охопила грецьке суспільство в роки Пелопоннеської війни (431–404 рр. до н. е.), похитнула віру у прадавніх богів і в ті міфи, що розповідали про їхню генеалогію. Сліди цієї переоцінки цінностей помітні у трагедіях Софокла та Евріпіда, комедіях Арістофана, який усіма силами прагнув захистити стародавні уявлення та принципи. Критицизм, скепсис і зневага, прикметно виявлені ще Ксенофонтом, значно посилюються завдяки діяльності софістів. Результатом цього було вільне ставлення до популярних міфологічних сюжетів. Тепер їх викладали з метою приємно розважити, розповісти про уявні події. Видатним представником такого напрямку у міфології був Геродот із Гераклеї, який жив у другій половині V ст. до н. е. У творах про Геракла він зібрав усі міфи, пов'язані з цим героєм.

Як самостійний жанр давньогрецької літератури міфографія формується тільки після класичної епохи. Широке і систематичне вивчення міфів започаткував александрійський поет Каллімах (310–240 рр. до н. е.). Він вивчав міфи і склав каталог знаменитої Александрійської бібліотеки. У творі «Історичні визначні місця» Каллімах систематизував міфи про заснування міст і заселення островів, легенди, пов'язані з поясненням географічних назв. Цей напрям у міфології продовжили його учні — Істр, Філостефан і Лісімах із Александрії.

Поряд із творами суто наукового характеру до II ст. до н. е. набувають поширення і науково-популярні керівництва — шкільні посібники з міфології, міфологічні компендіуми. Вони склалися як на основі ширших за обсягом писань міфографів, так і шляхом перекладу давніх епічних поем та інших літературних творів.

Виникає і певний термін для позначення компендіумів — «епічний кікл». Спочатку так називали сукупність поем, створених на базі міфів, які відображені в «Іліаді» й «Одіссей», але пізніше цим поняттям позначали міфологічні компендіуми, де у прозаїчній формі переказували сюжети цих поем, об'єднаних у систему. Точну дефініцію «епічного кікла» дати неможливо — зміст цього терміна трактували по-різному у різні історичні періоди. Відомо, що за елліністичної доби було зроблено чергову спробу скласти підручник з міфології. У переліку прозаїчних творів ученого-граматика Діонісія Скітобрахіона (2-га половина II ст. до н. е.) є «історичний кікл». Німецький дослідник Зуземіль говорить про створений у період від Діонісія Скітобрахіона до Діодора підручник з міфології невідомого автора, що став головним джерелом для III і IV книг Діодора, оповідань Конона і Гігіна, а також для «Бібліотеки», автора якої він називає псевдоАполлодором. Однак більшість дослідників схиляється до того, що автором «Кікла» є Діо-

нісій Скитобрахіон, котрого називають кіклографом.

Цей «Кікл» був своєрідною міфологічною енциклопедією, створеною на матеріалі давньої епічної поезії. В. Кріст, німецький учений, котрий написав наприкінці ХІХ ст. відому історію давньогрецької літератури, був схильний включати до «епічного циклу» сюжети окремих епічних поем («Теогонія», «Титаномахія», «Данаїда», «Едиподія», «Мала Іліада», «Зруйнування Іліона», «Повернення», «Одіссея», «Телегонія») [5]. «Бібліотека» Аполлодора (ІІ ст. до н. е.), афінського граматика, є міфографічним твором, де переказано основні сюжети «епічного кіклу». До нас дійшла висока оцінка цієї книги візантійським патріархом Фотієм, відомим бібліофілом й ерудитом (ІХ ст. н. е.). У «Бібліотеці» читачеві давалася порада, як розуміти міфи, не звертаючись ні до Гомера, ні до авторів елегій чи кіклических поем, трагіків чи ліричних поетів, бо у цій книзі було «все, що містить світ». Відомо, що за Візантійської імперії антична традиція освіченості стала ідеалом, а міфологія — одним із найважливіших загальноосвітніх предметів, який студіювали у середній і вищій школах [2]. Як вважають сучасні дослідники, Фотій вивчав міфи за «Бібліотекою» Аполлодора. Ця книга — єдиний твір з міфології античності, що дійшов до нас, де міфи Стародавньої Греції викладено за генеалогічним принципом і в найбільш систематизованому вигляді. Вчені припускають, що Аполлодор був александрійським письменником чи поетом (народився близько 180 р. до н. е.).

Авл Гелій називає Аполлодора «відомим письменником». Однак численні розвідки німецьких, французьких, англійських дослідників наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., які прагнули дізнатися, ким же насправді був Аполлодор і коли він жив, не привели до єдиного висновку. Теорії, висунуті науковцями, часто суперечили одна одній. Таким чином, питання про авторство «Бібліотеки»

та місце її існування досі залишається відкритим [7]. Для нас «Бібліотека» Аполлодора є єдиним стародавнім підручником і зібранням міфів, де збережено давні варіанти міфологічної традиції.

Вірогідно, серед стародавніх компендіумів з міфології, за яким створила свою геніальну і неповторну культуру Еллада, чільне місце посідали «Бібліотека» і такі першоджерела, як гомерівський епос — «Іліада» та «Одіссея», трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, промови Демосфена, комедії Арістофана, Менандра, байки Езопа, а також збірники з найважливіших на той час галузей знань. Незнання байок Езопа в Афінах означало відсутність елементарної освіти. Опанувавши грамоту, кожен афінський школяр знайомився з Гомером і Гесіодом. Відомий німецький історик педагогіки Стенцель у монографії про Платона [8] доходить висновку, що «загальна освіта, етичне виховання на героїчних зразках, реальне навчання — це давньогрецьке виховання давалося вільнонародженій людині з допомогою Гомера». І ці три поняття, сполучення яких тепер належить до найскладніших педагогічних проблем, стали єдністю у неперекладному слові «*paideia*» («пайдея» — **Л.К.**). В іншому своєму дослідженні з античної педагогіки Стенцель відзначає «вказівку першого великого теоретика у сфері педагогіки, Платона, на те, що Гомер виховав Елладу», і це твердження важко спростувати, оскільки він не «прославляє, а осуджує таке виховання».

Відомий радянський історик античної педагогіки Г. Жураківський пояснив це так: «Гомерівські поеми особливо відчутно впливали на еллінську привілейовану учнівську молодь, розвиваючи у неї відповідне ставлення до життя. Причому ймовірно, що на руках учнів були, як про це повідомляє Плутарх у своєму життєписі Алківіада, підчищені тексти Гомера, тобто такі, з яких вилучили вірші, що могли не

так, як потрібно, вплинути на моральність дітей. Деяким з цих віршів з тією ж метою шкільні інтерпретатори давали алегоричне тлумачення» [3]. Важливе місце у шкільних програмах Стародавньої Греції, услід за Гомером, посідав поет Гесіод (VIII–VII ст. до н. е.), на якого часто посилався Платон, порівнюючи його з Гомером. «Труди і дні» Гесіода відкривали перед читачами картину землеробського життя, хоча і в архаїчних формах; «Теогонія» ж відповідала на питання про походження світу богів. Популярною у школах була і гномічна поезія — у вигляді повчальних висловлювань і крилатих фраз (Солон, Фоклід, Філогнід).

Таке значення мало вивчення літератури у давньогрецькій школі за тих часів, коли головні шкільні дисципліни ще не диференціювалися, а міфологія і поетичні твори, компенсуючи відсутність богословських трактатів, закладали підґрунтя всієї еллінської освіти. Форми урочистого гекзаметра набували і «не поетичні» дисципліни — юридичні настанови, моральні повчання, філософські трактати тощо. Г. Жураківський звертає увагу на ще одну важливу особливість навчання у давньогрецьких школах: учні не мали можливості користуватися навчальними посібниками, літературою, оскільки книга, в єдиному примірнику, була тільки у вчителя і школярі під його диктування переписували цілі сторінки. Недоступність книг змушувала, цитуючи того чи іншого автора (наприклад, під час публічного виступу), розраховувати лише на власну пам'ять, що було ознакою освіченості і в повсякденному житті. Можна стверджувати, що цю вимогу висували у школі під час вивчення напам'ять не тільки тих чи інших цитат, а й значних за обсягом фрагментів з класичної літератури.

Ксенофонт описує у «Бенкеті» такий епізод. «Під час бенкету у Калія, одного із заможних афінських громадян, на пропозицію Сократа кожен із присутніх мав

розповісти, чим він найбільше пишається. Коли черга дійшла до Нікерата, він зізнався, що найбільше пишається тим, що знає напам'ять усю «Іліаду» й «Одіссею»: «Батько мій, турбуючись про те, щоб я став гарною людиною, змушував мене вивчити всі твори Гомера, і тепер я міг би розповісти напам'ять «Іліаду» й «Одіссею» [3].

Аналогічним був процес навчання і в Стародавньому Римі. Починали з вивчення коротких латинських і грецьких висловлювань, читали байки Езопа (Квінтіліан рекомендував переходити до Езопа відразу ж після «Казки няні»), а потім опановували Гомера — у латинському перекладі Лівія Андроніка, або читали в оригіналі (це був один із основних шкільних посібників), пізніше вивчали Невія, Еннія, Плавта, Теренція та ін. До римської граматичної школи (навчальний заклад вищого щабля порівняно з «*ludus*» — елементарною школою) вступали після домашньої підготовки і навчалися від 12 до 16 років. На думку відомого римського історика Светонія, ці школи виникли в II ст. до н. е. Зазвичай у школах домінувала грецька мова навчання — як вважав Г. Жураківський, вони були запозичені з Азії й Елліністичного Сходу і мали своїм прототипом елліністичні гімназії. У загальному потоці грецького впливу, який рухався на Рим зі Сходу, граматичні школи стали важливими опорними центрами і швидко посіли міцні позиції на заході — спочатку як навчальні заклади тільки з грецькою мовою навчання, а згодом — як школи з навчанням рідною мовою учнів (латиною). Римські граматичні школи охоплювали широке коло дисциплін. Передумовою їх засвоєння було вивчення грецької мови. Головним завданням, за Квінтіліаном, ставало «вивчення правильного способу висловлювати свої думки словами і читати «поетів».

Отже, завдання, які стояли перед граматиками, були доволі широкими й ускладнювалися ще й тим, що основні твори ви-

датних письменників не тільки читали, а й, на відміну від греків, намагалися коментувати. Для цього потрібно було з'ясувати місце автора у колі його сучасників, розповісти історію написання його творів. Було розроблено порядок ознайомлення учнів з текстами відповідних авторів — латинських і грецьких.

Якщо вивчали латинського письменника, учнів вчили бездоганно читати його твір, що було особливо важливо стосовно поетів, котрі практикували своєрідні розміри, оскільки у латині не існувало розділових знаків. Другий етап вивчення твору ставив на меті вміння його прокоментувати, ознайомлення з біографією автора, запам'ятовування згаданих ним історичних та міфологічних імен. На третьому етапі потрібно було оволодіти умінням критичним аналізом твору, а на четвертому — робити узагальнюючі висновки. То були часи, коли книги дуже високо цінувалися, як справжні раритети, тому в навчальному процесі важливе місце відводилося диктуванню. Велику увагу приділяли вивченню тексту напам'ять. Істотного значення надавали осягненню давньоримського законодавства — «Закону 12 таблиць».

За доби Римської імперії предмети у граматичних школах групувалися навколо освоєння широкого кола джерел грецької та римської літератури. На прикладі життя Плінія Молодшого (а його вважають одним із перших теоретиків та методистів античної педагогіки) можна точніше визначити, яких саме поетів і письменників вивчали у школі в цей період. У своєму листуванні він посилається на Гомера, Евріпіда, Менандра. Серед прозаїків згадує Ксенофонта, Платона, Геродота, Фукидіда, Ісократу, Демосфена. «Одіссею» у перекладі Лівія Андроніка у школах вивчали до епохи Августа, а згодом замінили «Енеїдою» Вергілія. Успіх «Енеїди» обумовлений духом патріотизму, закладеним у сюжеті.

Почесне місце поряд з Вергілієм посідав Горацій, якого вчили напам'ять і постійно цитували. Погруддя Горація та Вергілія зазвичай прикрашали приміщення латинських шкіл, подібно до того, як бюсти Гомера були атрибутом граматичних шкіл. Твори Лукіана і Стація ще за їхнього життя вважалися «шкільною класикою» завдяки оспіваним у них патріотичним почуттям і вчинкам. У II ст. знову звертаються до забутих раніше Еннія, Невія, Плавта.

Глибоко вивчивши історію грецької та римської педагогіки Г. Жураківський дійшов такого висновку: «За умов цього історико-літературного примітивізму і швидкої зміни літературних симпатій навчання у граматичних школах залишалося незмінним: освіта, яку вони давали, була, передовсім, літературною освітою, і тільки крізь призму цієї літературної освіти, що так відповідала смакам панівних верств епохи, коли, за висловом Ювенала, «у тій римській залі, де поети виступали зі своїми творами, колони потріскалися від декламації», викладали певні відомості з інших галузей знання у вигляді коментарів тих чи інших літературних текстів, зі сфери філософії, природознавства, історії — нерідко у формі гекзаметрів. Лише елементи астрономії і почасті математики зберігали у процесі занять більш самостійне значення» [3].

Г. Жураківський знайшов у Плінія Молодшого повну характеристику тогочасних методичних прийомів, покладених в основу освіти. То були форми і методи навчання, які у подальшому визначили сутність загальноєвропейської класичної системи освіти. Ми бачимо, що вона спочатку була предметом постійних суперечок, обговорень, дискусій як у колі вітчизняних педагогів, так і зарубіжних учених. Пліній Молодший у листі до юнака на ім'я Фуск, котрий прагнув поглибити та розширити свої знання, дає систему навчально-методичних порад. Гадаємо, у них бага-

то цікавого і цінного для себе знайшли б нинішні старшокласники гімназій гуманітарного профілю. «Корисно, — писав Пліній Молодший, — по-перше, перекладати з грецької латиною і з латини — на грецьку: такими вправами досягаєш чистоти і яскравості висловів, оригінальності фігур, сили слова. Крім того, у результаті наслідування зразкових письменників і в самого з'являється схильність винаходити такі ж думки. Отже, що можна не помітити й опустити при читанні, то не може вислизнути під час перекладу: настає розуміння і формується правильний смак. Зовсім не зашкодить писати так, начебто ти змагаєшся з тим письменником, якого прочитав: написавши у тому порядку, як запам'ятав, зміст прочитаного, і прочитавши написане, слід порівняти і ретельно осмислити, що краще написано у тебе і що — у того автора, з котрим ти змагаєшся.

І великим буде твій захват, якщо ти написав щось краще, а з другого боку, великий сором, якщо все написав він краще. Іноді можна вибирати особливо чудові місця з відомого твору і змагатися з цими вибраними місцями; щоправда, змагання сміливе, але не нависіле, оскільки приховане, і ми знаємо таких людей, котрим подібні перегони принесли велику користь. Не впадаючи у відчай, вони, зрештою, перевершили тих, яких наважувалися тільки наслідувати.

Знаю, ти тепер з особливим завзяттям вправляєшся у промовах; я би не радив тобі постійно вправлятися у цьому заповзятому і начебто войовничому стилі; подібно до того, як землю засівають навперемінно різним насінням, так і розум наш міцніє то тими, то іншими роздумами. Бажаю, щоб ти колись займався і якимсь відділком з історії, щоб ти ретельно писав листи. Не завадить іноді давати собі певний відпочинок і розвагу віршами...» [4].

Слід зауважити, що в епоху кризи та розпаду Римської імперії шкільна справа занепадає. Однак Плінія Старшого (чи

Молодшого?) по праву можна вважати одним із авторів і засновників класичної системи гуманітарної освіти. Ці методичні вказівки і поради античних мудреців, філософів і педагогів цілковито сприйняла доба Відродження і взяла на озброєння європейська педагогічна система, зокрема вітчизняна. Але це вже — тема окремої статті.

1. Фролов Э.Д. Изучение истории Древней Греции в СССР (50–70 гг.) // Вестн. древней истории. — 1977. — № 4. — С. 35–56.
2. Куликова Л.Б. Историчні уроки Є.В. Тарле // Вісн. НАН України. — 2005. — №12. — С. 61–67.
3. Журавковский Г. История образования в Древней Греции. — М., 1940. — С. 357–358.
4. Гвоздева Л. Образованность и литературные нравы в римском обществе времени Плиния Младшего // Журн. Мин-ва нар. просвещения. — 1878. — С. 95–96.
5. Christ. Geschichte der griechischen Literatur. — Nördlingen, 1889. — S. 59.
6. Мифология. Большой энциклопедический словарь. — 1998. — С. 653.
7. Peck Narper's dictionary of classical Literary. — N.Y., 1962.
8. Stenzel. Platon der Erzieher. — 1928. — S. 12.

Л. Куликова

МИФОЛОГИЯ И КЛАСИЧНА ЛІТЕРАТУРА У ШКОЛАХ АНТИЧНОЇ ДОБИ

Резюме

Висвітлені маловідомі в історії європейської педагогіки етапи зародження системи вивчення античної міфології і культури як самостійного предмета історико-філологічної освіти.

L. Kulykova

MYTHOLOGY AND CLASSIC LITERATURE IN THE SCHOOLS OF ANCIENT WORLD

Summary

The article describes the stages of antique mythology and culture system origin that are little known in the history of European pedagogics as a separate subject of historic and philological education.